SPECIJALNI ČLANAK

Prikazi knjiga u Srpskom arhivu i Vojnosanitetskom pregledu: Istorijska perspektiva

Bojana Petrić

Department of Language and
Linguistics
University of Essex
Colchester CO4 3SQ
United Kingdom

Prikazi naučnih knjiga su odnedavno ušli u fokus lingvističkih istraživanja kao marginalan, ali ipak važan žanr naučne komunikacije u svim disciplinama. Prikazi knjiga su kraći tekstovi, obično locirani na poslednjim stranicama časopisa, čiji cilj je da informišu naučnu javnost o novim naslovima i daju sud o njihovoj vrednosti i doprinosu. U engleskoj literaturi postoje dva tipa ove vrste teksta: prikaz knjige (book review), koji podrazumeva informacije o sadržini publikacije i njenu kritičku evaluaciju, i obaveštenje o novim knjigama (book notice), koje ukratko predstavlja nova izdanja bez detaljne analize i procene.

Istorijska proučavanja pokazuju da su prvi prikazi knjiga, objavljeni u engleskim časopisima u 17. veku, služili prvenstveno kao obaveštenje o sadržini novih knjiga i da su se često sastojali iz obimnih citata iz dela sa vrlo malo pratećeg komentara; međutim, sa sve intenzivnijim objavljivanjem novih naslova, pojavila se potreba da se knjige kritički ocenjuju kao orijentir čitaocima na koje knjige da obrate pažnju.^{1,2} Kritičko procenjivanje tako postaje nezaobilazni element prikaza knjiga.

Proučavanja strukture prikaza knjiga pokazuju da je evaluacija prisutna u svim segmentima teksta. Tako u studiji prikaza knjiga iz hemije, ekonomije i lingvistike Motta-Roth³ otkriva četiri opšta elementa strukture koji se pojavljuju u gotovo svim prikazima knjiga, pri čemu svaki može da sadrži evaluaciju. Prvi segment je uvodno predstavljanje knjige, koje definiše opštu oblast kojom se knjiga bavi, daje napomene o autoru, navodi koju vrstu čitalačke publike bi knjiga mogla posebno zanimati, i smešta knjigu u širu oblast u odnosu na druga slična dela. Drugi segment daje opšti prikaz knjige s osvrtom na njenu organizaciju i teme svakog poglavlja. Treći segment se detaljnije bavi delovima ili aspektima knjige koji zaslužuju posebnu pažnju, bilo zbog svojih vrlina ili mana. Konačno, u četvrtom segmentu, knjiga se preporučuje čitaocima zbog svoje vrednosti ili uprkos navedenim manjkavostima, ili se izriče opšta negativna evaluacija celog dela. Iako je ovaj model nastao na osnovu proučavanja prikaza na engleskom jeziku, pokazalo se da važi i za druge jezike. Na primer, uputstvo za pisanje prikaza knjiga u oblasti medicine na srpskom jeziku⁴ sadrži sve elemente ovog modela.

Osim uloge kritike u prikazima knjiga, i sam način kritikovanja naučnih dela se menjao tokom istorije. Dok se u 19. veku prikazivači nisu ustezali da kritikuju ne samo delo, već i autora lično, pa i da iznose ironične i sarkastične primedbe, takav način kritikovanja je ustupio mesto odmerenoj i konstruktivnoj kritici, koja radije bira indirektna sredstva izražavanja. Ovakav razvoj izražavanja naučne kritike konstatovan je u različitim naučnim disciplinama, uključujući medicinu, na engleskom, francuskom i španskom jeziku,^{5,6} pa i na srpskom jeziku u oblasti književnih nauka.⁷

Postavlja se pitanje da li se slična razvojna putanja može naći u prikazima knjiga u medicinskim časopisima na srpskom jeziku, što je bila polazna osnova za istraživanje istorijskog razvoja prikaza knjiga u dva časopisa na srpskom jeziku, *Srpskom arhivu za celokupno lekarstvo* (SA) i *Vojnosanitetskom pregledu* (VSP). Oba časopisa imaju dugu tradiciju i uživaju veliki ugled u medicinskoj periodici na srpskom jeziku. SA je osnovan 1872. godine, a VSP 1944. godine. Oba časopisa su referisana u Web of Science i svrstana u kategoriju M24, i predstavljaju jedine časopise tog ranga koji objavljuju članke i prikaze i na srpskom (a ne isključivo na engleskom) jeziku.

Ne ulazeći u detaljnu lingvističku analizu, ovde dajem pregled najznačajnijih opštih promena u načinu izražavanja kritike tokom tri istorijska perioda koji mogu zanimati čitaoce časopisa *Scripta Medica*. Uzorkovani su tekstovi iz tri dekade, u razmacima od 50 godina: 1900 - 1909, 1950 - 1959 i 2000 - 2009.

Prikazi knjiga u prvoj dekadi 19. veka

U periodu od 1900. do 1909. godine, knjige se prikazuju kroz kratka obaveštenja, ali i duge i detaljne tekstove, u kojima se mogu naći i oštre kritičke primedbe. U skladu s ustaljenom praksom naučne kritike toga doba,⁶ kritički ton se često graniči s omalovažavanjem autora, kao što se vidi iz sledećeg, danas nezamislivog, primera:

Gde je pisac, po Bogu, čitao da se crvena krvna zrnca i to još pošto su izišla iz krvnih sudova pretvaraju u lev-

kocite i gigantske ćelije? Izgleda mi da je pisac dotično mesto u kakvoj patologiji rdavo pročitao, a još gore razumeo. (SA, 1903, sv.1, str. 49)

Ipak, u većini prikaza prevladava pozitivna ocena, pogotovo kada se radi o knjigama stranih, uglavnom nemačkih autora, dok su prikazivači skloniji kritici kada pišu o tada dosta retkim knjigama domaćih autora.

Prikazi knjiga sredinom 20. veka

Tokom pedesetih godina, dolazi do ogromnog porasta broja prikaza knjiga i prikazivača. U odnosu na prethodni period, prikazuje se mnogo veći broj knjiga domaćih autora, što je razumljivo s obzirom na razvoj medicinske nauke kod nas. Što se stranih knjiga tiče, zanimljivo je da se prikazuju uglavnom originalna izdanja na svim svetskim jezicima, a ređe prevodi, što svedoči o aktivnom praćenju strane literature iz različitih zemalja. U lingvističkom smislu, prikazi postaju standardniji u smislu dužine i strukture teksta. Prikazi su mahom evaluativni, a sudovi i pohvalni i kritički. Ne izostaje ni naučna polemika kao što je, na primer, kritički dijalog između autora *Ratne hirurgije* objavljene 1953. godine i njenog prikazivača, koji je vođen tokom nekoliko brojeva *Srpskog arhiva* tokom 1953 i 1954. godine. Stiće se utisak dinamične naučne zajednice koja kritički prati i diskutuje najnovija dostignuća u svojoj oblasti.

Međutim, način izražavanja kritike se bitno razlikuje od prethodnog perioda, jer se, umesto kritike same ličnosti autora, sada prvenstveno kritikuje delo, kao u sledećem primeru:

U poglavlju o oštećenju zracima, povrede koje oni prouzrokuju navedene su samo sumarno, kratko i nepotpuno. (VSP, 1955, br. 5-6, str. 317).

Osim toga, u odnosu na prethodni period, primetna je veća upotreba jezičkih sredstava koja ublažavaju kritičku oštricu, kao što je kombinovanje kritičkih i pohvalnih komentara u istoj rečenici, kao u sledećem primeru:

U poglavlju o trovanjima skoro potpuno nedostaju praktična uputstva za veštaka (izuzev praktično lepo obrađenog trovanja alkoholom). (VSP, 1955, br. 5-6, str. 316).

Kritika se takođe ublažava opštom pozitivnom evaluacijom na samom kraju teksta, kao što je "I pored navedenih manjkavosti, knjiga predstavlja značajan doprinos...", iako ima i primera gde krajnja ocena ostaje u potpunosti negativna (detaljnije o načinima ublažavanja kritike može se naći u: Hyland,¹ za primere na srpskom vidi: Petrić.⁷

Prikazi knjiga u prvoj dekadi 21. veka

U periodu od 2000. godine do danas dolazi do velikih promena. Pre svega, broj prikaza knjiga znatno opada, tako da neki brojevi SA i VSP-a ne sadrže nijedan prikaz. Prikazuju se uglavnom knjige domaćih autora, u manjoj meri prevodi sa engleskog jezika, a još ređe originalna strana izdanja. Promene su vidljive i u izboru knjiga za prikazivanje: Dok su u prethodnom periodu prevladavale naučne publikacije, univerzitetski udžbenici i priručnici, sada su predmet prikaza u znatnoj meri i knjige iz istorije medicine kod nas. Međutim, najznačajnija promena tiče se kritike, koja praktično nestaje sa stranica naših medicinskih časopisa. Od ukupno 40 prikaza objavljenih u SA i VSP-u, uz dodatak kontrolnog uzorka od 10 tekstova iz *Medicinskog pregleda*, samo dva teksta sadrže kritičke primedbe. Ogromna većina prikaza se uglavnom fokusira na predstavljanje sadržine na neutralan ili pohvalan način, bez udubljiivanja u detaljniju ocenu. Drugim rečima, većina tekstova su obaveštenja o novim knjigama (book notice), a ne prikazi u užem smislu reči (book reviews). Zanimljivo je da je sličan trend uočen i u prikazima knjiga u oblasti nauke o književnosti, na uzorku iz ista tri perioda iz *Letopisa Matice srpske*.⁷

Iako ograničeni tekstualni prostor donekle objašnjava odsustvo kritike, jer se radi mahom o kraćim tekstovima, ipak se postavlja pitanje o uzroku ove promene. Istina je da je sličan trend uočen i u prikazima knjiga na drugim jezicima, prvenstveno španskom, francuskom i bugarskom,^{5,8,9} mada ni približno u tolikoj meri kao na srpskom. U časopisima na engleskom jeziku, međutim, kritika i dalje ostaje nezaobilazan element u prikazima knjiga. Jedno od objašnjenja koje se navodi u literaturi kao razlog znatnijeg izbegavanja kritike u naučnom diskursu na nekim "malim" jezicima u odnosu na engleski jeste veličina naučne zajednice.⁸⁻¹¹ U malim naučnim zajednicama, kao u ovom slučaju, postoji veća verovatnoća da se autori i prikazivači knjiga lično poznaju, te je potreba za izbegavanjem mogućeg konflikta mnogo veća nego u međunarodnoj zajednici. Ovo objašnjenje deluje logično i sigurno je da bar u nekoj meri objašnjava ovu pojavu i u slučaju prikaza na srpskom jeziku, ali ne bi moglo da objasni postojanje kritike početkom 20. veka, kada je naučna zajednica u oblasti medicine bila takođe mala, štaviše, mnogo manja nego danas. Drugo moguće objašnjenje jeste potreba za podrškom i solidarnošću među članovima naučne zajednice, koje je naročito izraženo u periodima kada je naučna delatnost u krizi. Na delu su takođe i drugi faktori, kao što su nepostojanje motivacije za pisanje prikaza pošto se ne vrednuju u evaluaciji naučne delatnosti, pisanje na molbu kolega autora, ograničen prostor za prikaze knjiga u časopisima, što vodi skraćivanju teksta, a samim tim i pomanjkanju prostora za detaljniju procenu, kao i činjenica da se u današnjem brzom razvoju nauke nova saznanja objavljuju prevashodno u naučnim radovima, a ne knjigama, te je moguće da prikazi knjiga više nemaju takav značaj kakav su imali ranije.

Sigurno je da će urednici i autori u oblasti medicine imati na umu i druga objašnjenja, koja nisu poznata lingvistima, te ovim putem želim da pozovem čitaoce na diskusiju o ovoj temi.

Reference

1. Hyland K. *Disciplinary discourses. Social interactions in academic writing*. London: Longman, 2000.
2. Salager-Meyer F, Alcaraz Ariza MA, Pabón Berbesí M. Collegiality, critique and the construction of scientific argumentation in medical book reviews: A diachronic approach. *J Pragmatics* 2007;39:1758-74.
3. Motta-Roth D. Discourse analysis and academic book reviews: A study of text and disciplinary cultures. In: Fortanet I, Posteguillo S, Palmer JC, Coll JF, editors. *Genre studies in English for academic purposes*. Castelló: Universitat Jaume I, 1998, pp 29-58.
4. Igić R. *Kako se pišu saopštenja o medicinskim istraživanjima*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1980.
5. Salager-Meyer F, Alcaraz Ariza MA. Negative appraisals in academic book reviews: A cross-linguistic approach. In: Candlin C, Gotti M, editors. *Intercultural aspects of specialised communication*. Frankfurt, Peter Lang, 2004, pp 149-72.
6. Salager-Meyer F. Academic book reviews and the construction of scientific knowledge (1890-2005). In: Posteguillo S, Gea Valor ML, García Izquierdo I, Esteve MJ., editors. *Linguistic and translation studies in scientific communication*. Bern, Peter Lang, 2010.
7. Petrić B. Scholarly criticism in a small academic community: A diachronic study of book reviews in the oldest Serbian scholarly journal. In: Salager-Meyer F, Lewin BA., editors. *The word and the sword: Criticism in the academy*. Bern, Peter Lang (u štampi).
8. Lorés Sanz R. (Non-)critical voices in the reviewing of history discourse: A cross-cultural study of evaluation. In: Hyland K, Diani G. editors. *Academic evaluation. Review genres in university setting*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009, pp 143-60.
9. Shaw P, Vassileva I. Co-evolving academic rhetoric across culture: Britain, Bulgaria, Denmark, Germany in the 20th century. *J Pragmatics* 2009, 41:290-305.
10. Duszak A., editor. *Culture and styles of academic discourse*. Berlin, Mouton de Gruyter, 1997.
11. Moreno AI, Suárez L. A study of critical attitude across English and Spanish academic book reviews. *J Engl Acad Purposes* 2008;7:15-26.